

УДК 37.011.3-051:929.О.Пашченко(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-3-28>

Анна СЕМЕНОВА,
orcid.org/0000-0003-4355-6132
аспірантка кафедри педагогіки
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна) annasemenova3004@gmail.com

ПОСТАТЬ ОЛІМПАДИ ПАЩЕНКО В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ СТУДІЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті аналізуються історико-педагогічні студії вітчизняних науковців, присвячені дослідженню непересічної особистості Подільського краю ХХ століття Олімпіади Михайлівни Пащенко. Методологія дослідження базується на фундаментальних принципах історизму та об'єктивності. При висвітленні предмету дослідження авторка послуговувалася також спеціально-історичними методами, з-поміж яких варто виділити проблемно-хронологічний, аналітико-синтетичний та біографічний. Наукова новизна праці полягає у виявленні та систематизації наукових публікацій вітчизняних дослідників, в яких розкриваються різні аспекти життєвого шляху та освітньо-громадської діяльності О. Пащенко. Наголошено на особливій історіографічній цінності наукових розробок Є. Сохацької, В. Лозового, О. Завальнюка, В. Адамського та ін. У контексті нашого дослідження зосереджено увагу на висвітленні її безпосередньої участі в розвитку усіх ланок системи освіти в Подільській губернії у знаковий період національної історії, яким виступає доба Української революції 1917–1921 рр. Окремо виділено публікаційні студії, які висвітлюють роль О. Пащенко в заснуванні Кам'янець-Подільського державного українського університету. Наголошено на значимості праць, в яких віддзеркалена подвижницька діяльність громадської діячки під час Другої світової війни. Окремим корпусом виступають праці, в яких аналізується літературознавчий доробок О. Пащенко, присвячений класикам національної літератури. Зроблено висновок, що вітчизняними дослідниками проведено значну евристичну роботу з віддзеркалення різних аспектів державотворчої та громадської діяльності О. Пащенко. Та, попри це, є усі підстави для констатації, що на сьогодні ми ще не маємо цілісного й системного дослідження про життєвий та громадсько-культурний шлях відомої просвітницької діячки. А тому дослідження її життєвого шляху та творчого доробку, значна частина якого тривалий час була закритою для вільного доступу й відповідно наукового аналізу, має мати продовження.

Ключові слова: Олімпіада Пащенко, історико-педагогічні праці, спадщина, освіта, громадська діячка.

Anna SEMENOVA,
orcid.org/0000-0003-4355-6132
Postgraduate Student at the Department of Pedagogy
Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
(Khmelnytskyi, Ukraine) annasemenova3004@gmail.com

THE IMAGE OF OLIMPIADA PASHCHENKO IN THE HISTORICAL-PEDAGOGICAL STUDIES OF DOMESTIC RESEARCHERS

The article analyzes the historical-pedagogical studies of domestic scientists and local historians, devoted to the investigation of the extraordinary personality of the Podillia region of the XXth century Olimpiada Mykhailivna Pashchenko. The research methodology is based on the fundamental principles of historicism and objectivity. In covering the subject of the research, the author also used special historical methods, among which it is necessary to distinguish problem-chronological, analytical-synthetic and biographical. The scientific novelty of the work lies in the identification and systematization of scientific publications of domestic researchers, which reveal various aspects of the life and educational-social activities of O. Pashchenko. The special historiographical value of scientific works of Ye. Sokhatska, V. Lozovyi, O. Zavalniuk, V. Adamskiy and others has been emphasized. In the context of our research, attention is focused on her direct participation in the development of all parts of the education system in Podillia province in the significant period of national history, which is the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. Publication studies highlighting the role of O. Pashchenko in the founding of Kamianets-Podilskiy State Ukrainian University have been singled out. The importance of works reflecting the selfless activity of the public figure during the Second World War has been emphasized. A separate part consists of studios, which analyze the literary work of O. Pashchenko, dedicated to the classics of national literature. It is concluded that domestic researchers have carried out significant heuristic work to reflect various aspects of state-building and public activity of O. Pashchenko. Nevertheless, there are all grounds to state that today we do not have a comprehensive and systematic study of the life and socio-cultural path of the famous educator. Therefore, the study of her life and creative work, much of which has long been closed to free access and, accordingly, scientific analysis, should be continued.

Key words: Olimpiada Pashchenko, historical-pedagogical works, heritage, education, public figure.

Постановка проблеми. Сучасна Україна переживає неймовірно складний та відповідальний період свого існування, пов'язаний з російською агресією. Ми змушені зі зброєю в руках відстоювати Українську державність та власну національну ідентичність. Водночас чітка на сьогодні державотворча стратегія, що передбачає входження країни до кола цивілізованих європейських спільнот, крім вирішення низки інших важливих завдань, зумовлює реформування усіх ланок системи освіти. Організація навчально-виховного процесу у закладах системи національної освіти має враховувати як надбання сучасної європейської та світової педагогіки, так і той досвід нашої минувшини, коли Україні вдавалося, нехай і з певними труднощами, зумовленими об'єктивними й суб'єктивними чинниками, реалізувати власну модель державотворення. У різні історичні періоди до цієї справи були безпосередньо причетні кращі представники українського народу, котрі сповна віддавалися ідеї національного відродження. До когорти останніх належить непересічна постать Олімпіади Михайлівни Пащенко.

Аналіз основних досліджень. За роки новітньої незалежності вона неодноразово потрапляла у поле зору науковців та краєзнавців, котрі безпосереднім предметом своїх студій обирали знакову для вітчизняної історії добу Української революції 1917–1921 рр. Аналізуючи гуманітарні процеси в Україні та на Поділлі, дослідники намагалися віддзеркалити її участь у реалізації символічних проєктів, спрямованих на узасаднення Української державності. У працях Є. Сохацької (Сохацька, 2004), О. Завальнюка (Завальнюк, 2005; Завальнюк, 2006), В. Адамського (Адамський, 2011; Адамський, 2011а; Адамський, 2011b), В. Лозового (Лозовий, 2001) та інших дослідників були розкриті віхи її багатогранного життя та громадської праці на користь рідного народу. Варто лише зазначити, що О. Пащенко була однією з небагатьох жінок, яка увійшла до першого складу Української Центральної Ради (Оніщенко, 2016: 83), була заступником голови Кам'янецької повітової управи, головою повітової шкільної ради, а у період Директорії УНР очолила повітовий виконавчий орган, виступила ініціатором заснування у Кам'янці-Подільському вищої школи, виконувала обов'язки секретаря університетської комісії, за що отримала особисту подяку від ректора І. Огієнка (Завальнюк, 2006: 139), представляла Кам'яничину на Трудовому конгресі України.

Мета статті – розглянути історико-педагогічні студії українських дослідників, в яких аналізуються різні аспекти життєвого поступу та

державотворчої діяльності просвітницької діячки О. Пащенко.

Виклад основного матеріалу. Друга половина 1980-х рр. була характерна тим, що у гуманітаріїв із різних галузей наукового знання з'явилася можливість звернути увагу на тих репрезентантів національного відродження, які на різних історичних етапах намагалися просувати українську справу. Це було пов'язано з загальним процесом лібералізації суспільно-політичного життя періоду «перебудови» та подальшим унезалеженням України.

Першим своєю увагою на постать О. Пащенко за нових умов звернула Є. Сохацька. У середині 1990-х років вона виступила із низкою повідомлень, в яких, базуючись на нових методологічних засадах, позбавлених жорстких марксистських детермінант, спробувала подати об'єктивний портрет непересічної подолянки. У цьому контексті дослідниця звернула, зокрема, увагу на той факт, що саме їй належить роль організатора шкільництва, яке вона «тримала весь час у своїх руках, від перших днів революції до ліквідації останньої Земської Управи» (Сохацька, 1996; Сохацька, 1997).

На думку Є. Сохацької, це виглядало досить природно, бо народна школа завжди хвилювала її. Найбільш яскраво організаційні здібності О. Пащенко на ниві розбудови національної школи проявилися в добу Української революції 1917–1921 рр. (Сохацька, 2000).

Дослідниця вперше в історико-педагогічній літературі звернула увагу на працю «Земство», яку О. Пащенко написала у 1938 р., перебуваючи у Дубно. У ній вона відтворює широку панораму державного будівництва на Кам'яничині, зокрема організації українського шкільництва. Будучи членом повітової управи, Олімпіада Михайлівна досить ґрунтовно висвітлює роботу з відбудови шкільництва. На реалізацію цього проєкту було складено 60 кошторисів на суму 12 млн крб. Із підготовленими документами О. Пащенко навідалася до Києва, де ознайомила з ними керівництво Центральної Ради та Генерального секретаріату. Останній, вивчивши питання, без усіляких зволікань та формальностей асигнував на цю справу 6 млн крб. Другу частину необхідної суми виділила повітова управа. Є. Сохацька дослідила механізм реалізації цього непростого завдання. Так, управа звернулася за допомогою до сільських громад. На місцях були сформовані шкільні ради з селян, які дбали про доставку матеріалу, про робочі руки, збір коштів (Сохацька, 2004: 183).

Чимало зусиль довелося докласти для забезпеченості школи навчальною літературою. З цією

метою земська управа мобілізувала найкращі сили для складання підручників, хрестоматій, збірників літературних творів, діставала з різних джерел величезні суми, рекувізувала найбільшу друкарню, виривала, як могла, папір. Видавничу справу було розвинуто до такої міри, що було забезпечено книгами не тільки Поділля, а й навколишні регіони.

Проте найсерйознішою проблемою, як її дослідила Є. Сохацька, виявилася справа з кадрами. Спочатку виручили учителі-галичани, які за умов Першої світової війни були вимушені покинути рідні домівки і просуватися вглиб імперії. Як правило, їх призначали до найкращих шкіл, оскільки галичани відзначалися цілком сформованою національною свідомістю та фаховою підготовкою (Сохацька, 1997).

Дуже гостро на порядку денному постало питання щодо володіння вчителями української літературної мови. З метою вирішення цього завдання у Кам'янці-Подільському були відкриті курси українознавства. Загальне керівництво ними взяло на себе губернське земство, а повітова управа зайнялася вирішенням організаційних питань. Лекції для вчителів читалися в приміщенні великого залу Шевченківського народного театру. На курси з'їхалося майже 300 вчителів. Крім сільських учителів, на курсах були присутніми колеги з міста, які викладали в початкових школах, а також багато службовців різних установ.

Чималу увагу постаті О. Пащенко приділив В. Лозовий. Досліджуючи різні аспекти культурно-освітньої політики доби визвольних змагань початку ХХ ст., він відзначив її вклад у розбудову шкільництва на Поділлі. Вперше прояв українського руху науковець виявляє під час засідання позачергового Подільського губернського земського зібрання, яке зібралася другій половині березня 1917 р. На цьому форумі за ініціативою кам'янецьких просвітян розглядалося питання щодо націоналізації школи у регіоні (Лозовий, 1992: 3).

На противагу революційному піднесенню періоду Центральної ради, В. Лозовий аналізує розвиток освітньої справи в добу гетьманської держави, коли умови праці були надзвичайно важкими. Зокрема, Подільська «Просвіта» однією з перших вдарилася на сполох, коли дізналась про наміри проросійських кіл гетьманського уряду оголосити російську мову державною і висловила з цього приводу рішучий протест Голові Ради Міністрів. Але попри це, просвітяни продовжували свою діяльність на ниві освіти.

У період Директорії УНР, констатує В. Лозовий, було знову взято курс на розвиток національної культури. Найбільш інтенсивним у цьому

плані є кам'янецька доба, коли центр Подільської губернії перетворився на тимчасову столицю УНР (Лозовий, 2001: 5).

З окремим матеріалом про О. Пащенко виступив на конференції, організованій Київським національним університетом ім. М. Драгоманова Е. Мельник. Він лапідарно охарактеризував її життєвий шлях, і більш ґрунтовно проаналізував подвижницьку працю на освітній ниві. Його оцінка її діяльності достатньо вагома, принаймні, Е. Мельник вважає незаперечним досягнення цього періоду в розвитку національної школи (Мельник, 2002).

Аналізуючи роль жіноцтва у національно-визвольному русі початку ХХ ст., Л. Петришина наголосила на ролі інституту Центральної Ради та представництва у ній непересічних особистостей – С. Русової, Л. Старицької-Черняхівської, О. Пащенко, М. Грушевської та ін. (Петришина, 2007: 222). Цій же проблематиці присвятила своє дослідження О. Оніщенко, виокремивши серед жіноцтва Центральної Ради постать О. Пащенко (Оніщенко, 2016: 83). На вагомих організаційних можливостях Олімпіади Михайлівни з об'єднання українських політичних сил задля налагодження та розвитку національної справи наголошує також В. Мацько (Мацько, 2015: 120).

Найбільш плідно діяльність О. Пащенко на ниві заснування вищої школи на Поділлі дослідив О. Завальнюк. Своїми витокami ця ідея сягає січня 1918 р., коли на засіданні Кам'янець-Подільської міської думи О. Шульмінський вніс пропозицію використати намір українського уряду відкрити філію Київського університету на провінції й просити відкрити університет або хоча б філію в Кам'янці. Міська дума з цього питання ухвалила позитивну постанову й доручила українській фракції, яку очолювала О. Пащенко, добиватися вирішення питання в Києві (Завальнюк, 2005: 301).

У подальшому розгортанні процесу реалізації університетського проекту Олімпіада Михайлівна є активним учасником. Зокрема, вона входить до складу університетської комісії, де була єдиною жінкою. Згодом її ввели до складу делегації кам'янецької «Просвіти», яка побувала в Міністерстві освіти УНР.

На своє перше засідання університетська комісія зібралася 15 березня 1918 р. Про результати поїздки доповідали троє із чотирьох візитерів, зокрема й О. Пащенко. Це справило враження на присутніх, в результаті чого було ухвалено позитивне рішення (Завальнюк, 2011: 105).

О. Завальнюк відстежив, що на початку літа 1918 р. університетська комісія направила до

Києва ще одну делегацію. Серед п'яти осіб була представлена і О. Пащенко. Вони передали Комісії, що діяла при Київському народному університеті, документи органів місцевого самоврядування про асигнування під університетський проект 3 млн карб., виділення закладу 100 десятин землі, 2 будинків, а також запевнення «різних установ і громадянства до самовідданої співпраці для утворення, збудування й урядження університету на Подільській землі» (Завальнюк, 2006: 136).

6 липня на засіданні Кам'янець-Подільської міської думи було обрано постійну університетську комісію із 21 особи, яку очолив керівник університетського закладу. Її секретарем стала О. Пащенко. Реорганізована міська дума підтвердила свої попередні рішення щодо університету і видала І. Огієнку всі необхідні документи.

О. Завальнюк встановив, що Олімпіаді Михайлівні довелося брати участь у десятках засідань університетської комісії та трьох її підкомісій, обговорювати різноманітні вагомі і дрібніші питання та вносити конструктивні пропозиції, займатися фінансовими проблемами, стежити за ходом ремонтних робіт, займатися придбанням дефіцитних будматеріалів, розміщенням замовлень на виготовлення меблів, облаштування кабінетів і лабораторій, підготовкою до свята відкриття навчального закладу.

Через всю її працю влітку-восени 1918 р. виразно простежувалося гаряче бажання подолати складнощі і негаразди, швидко досягти задуманого, а задля цього повести за собою всіх тих, кому все українське було близьким, дорогим і пріоритетним.

Аналізуючи роль О. Пащенко в університетській комісії, О. Завальнюк наголошує, що вона була в курсі всіх важливих питань, пов'язаних із відкриттям університету. Маючи потрібну інформацію, яка потрапляла до неї з різних джерел, їй не складало великої праці створити цілісний сюжет – розповідь про справи, пов'язані з народженням університетського закладу. Зокрема, на пропозицію І. Огієнка до свята відкриття навчального закладу, вона підготувала кілька рукописних матеріалів, які були опубліковані у місцевій пресі 22 жовтня 1918 р. (Завальнюк, 2002).

Завдяки О. Пащенко нині добре відомо як зародилася ідея заснування університету, хто із місцевих інтелігентів взявся ініціювати перед владою й рухати проект далі, як урядовці молодої держави поставилися до прагнення провінційних кіл мати на порубіжжі східної і західної українських культур сучасний вищий навчальний заклад для підготовки нового покоління інтелігенції соборної

України. З'ясовано коло питань, без вирішення яких не міг постати університет, імена місцевих діячів, які увійшли до складу університетської комісії по збудуванню Кам'янець-Подільського державного українського університету і доклали великих зусиль до вирішення низки організаційних і матеріальних питань.

Також О. Пащенко посідає чільне місце в науковому доробку В. Черняка. Він особливо присіплювався намагався дослідити її діяльність періоду Другої світової війни, коли Олімпіада Михайлівна перебувала на Рівненщині. Тут вона, мешкаючи у Дубно, в неймовірно важких умовах брала участь у створенні Товариства Червоного Христа з метою надання допомоги ув'язненим у концентраційних таборах радянських бійців.

Загалом В. Черняк відзначає, що О. Пащенко перебувала у Дубно з 1923 р. Її чоловік О. Шулмінський викладав тут у польській гімназії французьку мову, а їй самій у викладанні, попри неодноразові звертання до офіційних структур, польська влада завжди відмовляла (Черняк, 2007: 197). Тому цей час був присвячений роботі по домогосподарству та написанню низки знакових праць з історії розвитку освіти на Кам'яниччині у період Української революції 1917–1921 рр.

Ситуація змінилася 1939 р., коли радянські війська перетнули кордон Західної України, возз'єднавши українські землі в одну державну, нехай і радянську цілість. Відтепер О. Пащенко змогла працювати вчителем української мови та літератури в Дубенських середніх школах № 1 та № 2.

Однак уже в червні 1941 р. територія потрапляє під німецький окупаційний режим. За констатацією В. Черняка, Олімпіада Михайлівна відразу долучається до громадсько-політичного життя краю. Вона виступає одним із організаторів Дубнівського товариства Червоного Христа. На заклик допомогової структури відгукнулося багато людей (Черняк, 2010: 242).

Щоб не привертати до себе увагу німців, доставку продуктів до правління Червоного Христа було організовано так, щоб на складах не було скупчення й недостачі. Села Дубенщини поділялися на вісім округів. Кожен округ мав свій визначений термін, у який і доставляв із сіл продукти. У міському млині мололи зерно, з якого в пекарні міської управи випікали хліб.

Із середини 1942 р. окупаційний режим посилювався. Відтак діяльність товариства заборонили. А наступного року в одній з акцій масових розстрілів загинули майже всі працівники Червоного Христа. Певною випадковістю О. Пащенко

вдалося уникнути розправи над собою (Черняк, 2013: 439).

Досліджуючи внесок, роль та значення громадської організації «Просвіта» у формуванні та реалізації державницького потенціалу українського народу у другій половині XIX – першій половині XX ст., О. Малюта подала біографічні дані на провітницьких діячів, які справили великий вплив на розвиток української справи. Серед останніх була представлена постать О. Пащенко. Характеризуючи найбільш плідний період у цьому відношенні, дослідниця відзначає, що вона була однією із засновниць Центральної Ради, входила до її тимчасового складу від Українського педагогічного товариства. У квітні 1917 р. Кам'янецькою міською думою була делегована на Український учительський з'їзд, Всеукраїнський з'їзд міського самоврядування, Кам'янецьким повітовим земством – на Всеукраїнський з'їзд делегатів земства. На Всеукраїнському національному конгресі кооптована до Центральної Ради від учительства (Малюта, 2008: 602).

Далі О. Малюта відзначає не менш вагомі життєві віхи подільської просвітянки. У 1918–1920 рр. вона виступає головою Кам'янець-Подільської повітової земської управи, очолювала повітову шкільну раду. Затверджена секретарем урядової комісії з відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету (8 квітня 1918 р.). В подальшому заступник голови Селянської спілки, член губернської ради і шкільної комісії.

О. Малюта досить ретельно відстежила діяльність Олімпіади Михайлівни за доби гетьманату П. Скоропадського. Зокрема, вона констатує, що у травні 1918 р. Подільський губернський староста зробив таємний запит до австрійського коменданта м. Кам'янець-Подільського з проханням перевірити про участь О. Пащенко в шкідливій агітації проти влади та австро-угорського війська. Невдовзі її мали арештувати, але терміновий виїзд до Києва врятував від цього рішення.

Врешті, на заключному етапі Української революції 1917–1921 рр. вона була обрана гласною Подільської губернської народної ради від Кам'янецького повіту, входила до складу шкільної та медичної комісій. Під час приходу у Кам'янець-Подільський більшовиків у 1919 р. заарештована за образу приїжджого комісара. Їй оголошено смертний вирок, на 5 червня 1919 р. призначено розстріл. Рада Кам'янець-Подільського державного українського університету на чолі з І. Огієнком, повітова учительська спілка, міська дума поручились за О. Пащенко. Її випустили з в'язниці під домашній арешт (Малюта, 2008: 604).

Вагоме місце непересічна постать Олімпіади Михайлівни посідає в наукових розробках В. Адамського. Завдяки його дослідницьким зусиллям була опублікована частина її інтелектуальної спадщини. Зокрема, у 2012 р. вийшла збірка публіцистичних та мемуарних праць, в яких проаналізовано життєвий шлях та громадську і педагогічну діяльність. У 2014 р. з нагоди вшанування 200-річчя Т. Шевченка дослідником була опублікована шевченкіана О. Пащенко.

Неможливість донесення до читача доробку Олімпіади Михайлівни в радянський період науковець пояснює словами самої авторки. «Не дивно, що «Радянське Поділля» не відповіло – ні в моєї діяльності, ні в моїх спогадах нічого пропагандистського немає, в чім тепер біжуча преса гостро нуждается. А та буденна, в ті часи потрібна робота, втратила вже свою актуальність» (Адамський, 2012: 47). Насправді ж, наголошує В. Адамський, правда крилася у жорсткому бутті тогочасного інтелектуального життя, за якого особистість автора та його діяльність в минулому у переважній більшості випадків слугували визначальними критеріями у просуванні творів до зацікавленого читача.

Науковець ілюструє нерівну «боротьбу» О. Пащенко із різними інститутами за оприлюднення своєї спадщини. На початку 1960-х років Олімпіада Михайлівна звертається до Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника з пропозицією підготувати збірку матеріалів, пов'язаних з історією міста. Керівництво музею позитивно відреагувало на проявлену ініціативу, висловило готовність надрукувати її матеріали про встановлення радянської влади на Поділлі після проведення попередньої рецензії. Однак на цьому все й закінчилося.

У липні 1963 р. О. Пащенко пише листа до Дитячого видавництва УРСР з проханням видати окремою книгою п'єси про Т. Шевченка. Натомість редактор видавництва Г. Ревенко порадив їй звернутися до Державного літературного видавництва республіки або ж до Державного видавництва музичної літератури та образотворчих мистецтв (Адамський, 2012: 40).

Не маючи можливості бути надрукованою в Україні, О. Пащенко звертається до Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами за допомогою у пересилці п'яти п'єс, присвячених Т. Шевченку, до Канади на адресу українського комітету з вшанування святкування 150-річчя з дня народження великого Кобзаря. Таким чином, вона хотіла вшанувати земляків, які проживали поза межами України.

В. Адамський дослідив, що отримані матеріали товариство спершу надіслало до Спілки письменників України на рецензування. Через півтора роки, 27 липня 1965 р., відповідальний секретар комісії драматургії СПУ Й. Кисельов повідомив Олімпіаді Михайлівні про наслідки проведеної Спілкою роботи: «Ваше прохання, на жаль, виконати не можна. Закордон рекомендуються драматургічні твори, які були або надруковані, або поставлені на сцені і дістали високу оцінку. Одну з Ваших п'єс ми передали відомому критику Єлизаветі Іванівні Старинкевич для детального розгляду і відповіді. Вона зараз хвора. Коли одужає, попросимо написати Вам... Решту п'єс повертаємо» (Адамський, 2012: 41).

У середині 1960-х років О. Пащенко знову повертається до активного листування з різними інституціями та відомими особами. При цьому коло її адресатів значно розширюється. Зокрема, вона цікавиться думкою сина І. Франка Тараса про її п'єси, присвячені Каменяру, пише І. Вільде про можливість екранізації інсценівок за її творами, звертається з конкретними пропозиціями щодо підготовлених матеріалів до декана філологічного факультету Дрогобицького педагогічного інституту ім. І. Франка Т. Комаринця та до співробітника Львівського інституту удосконалення кваліфікації вчителів П. Бондаря. Втім, позитивних рішень це не принесло.

Однак Олімпіада Михайлівна не зупиняється у своїх щирих намірах дійти до читача. Вона пробує використати ще одну можливість, аби її інсценівки отримали нове життя, а саме: звертається до Чернівецького державного літературного музею Ю. Федьковича з проханням, щоб прийняли музичну драму «Бунтарі-дезертири» для можливого експонування в розділі «вшанування пам'яті письменника». Частину матеріалів О. Пащенко передала для загальноосвітніх шкіл, аби використовували в навчальному процесі (Адамський, 2012: 43).

Наприкінці 1966 р. О. Пащенко вирішує написати до Канівського державного музею-заповідника «Могила Т. Г. Шевченка», пропонуючи передати п'ять драматичних новел із життя Великого Кобзаря. Ці матеріали були опрацьовані в той спосіб, що на їх основі можна було створити навчальні фільми для шкіл. Знаковим у цій ситуації є те, що завдяки цьому листуванню Олімпіада Михайлівна познайомилась із науковим співробітником музею В. Кривицькою, котра виявила небайдужість як до особистості самого автора, так і до збереження її інтелектуальної спадщини (Адамський, 2016).

У листі-відповіді Варвара Яківна запевнила, що Канівський музей Т. Шевченка радо прийме

запропоновані матеріали з метою збагачення фонду народної Шевченкіани, яка в музеї велася уже кілька років. Щодо видавничої справи, то з огляду на те, що уся вона велася через Київський літературно-художній музей Т. Г. Шевченка, їй порадили звернутися саме до нього (Адамський, 2012: 43).

В. Адамський відзначає, що не досягнувши позитивного результату в плані публікації окремих творів з інтелектуального доробку, О. Пащенко восени 1967 р. серйозно задумується над питанням збереження власної спадщини. На це у неї були об'єктивні підстави, про які вона відверто повідомляє Варвару Яківну: «Я спішу з цим, бо наш заклад – будинок пристарілих вчителів – зліквідовано (?!); нас приєднали до будинку інвалідів загального типу, куди нас мають перевезти; а там будуть зовсім інші умови життя, особливо для такої праці, якою я займалася, тому мені і треба поспішити розпорядитись моїми писаннями» (Адамський, 2012: 45). Та ж сама В. Я. Кривицька домовилась із співробітниками Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР про те, щоб її літературні сценарії прийняв відділ рукописів.

Втім, співробітники останньої інституції, порадившись між собою, вирішили порекомендувати О. Пащенко звернутись до новоутвореного літературного архіву, який за своїм призначенням і мав займатися збиранням матеріалів, що стосувалися проблем літератури та мистецтва. Але й самі не стояли осторонь цієї проблеми. 11 грудня 1967 р. у листі до Олімпіади Михайлівни вчений-хранитель фондів відділу рукописів Інституту літератури А. Полотай повідомив, що працівники архіву-музею погодились прийняти на збереження її матеріали. А за тиждень від нього ж надійшла нова інформація про передачу з інституту до архівосховища першої бандеролі з її матеріалами. Наступні праці чекали безпосередньо уже від самої О. Пащенко. Так було збережено інтелектуальну спадщину українського педагога (Адамський, 2013).

Окремим напрямком дослідницької уваги В. Адамського виступає шевченкіана Олімпіади Михайлівни. Т. Шевченко супроводжував О. Пащенко усе свідоме життя. У її родині, в якій стало підтримувалися національні традиції та часто лунали українські пісні, образ Тараса культивувався із самого дитинства. Ризикуючи бути звинуваченим у мазепинстві, батько проте завжди зберігав у хаті томик «Кобзаря».

Згодом, навчаючись у Кам'янець-Подільській Маріїнській жіночій гімназії, О. Пащенко в період

літніх канікул поверталася до рідного села і поринала у вир народної стихії. На свята, коли у школі чи в лісі на галявині збиралися хлопці та дівчата, вона намагалася усілякими методами спробувати витягнути їх «поза обрій тяжкої праці, буденщини», зокрема, у світ літературної творчості. Шевченків «Кобзар» у цій справі був незамінним (Адамський, 2014: 13).

Усвідомленість української стихії досить гостро відчувається на наступному життєвому етапі О. Пащенко, коли вона попадає у Тифліс. Тут вона вчителює та активно займається громадською діяльністю. Зокрема, організовує мало-російську секцію Товариства народних читань, що вирізнялася культурно-національним характером. За її ініціативи відбувалося знайомство з українською справою як такою, з піснею, літературою, танцями, виставами, загалом художньою народною самодіяльністю. Прикметно, що із усіх поставлених номерів національного народного мистецтва, найбільш пам'ятною для Олімпіади Михайлівни виявилась академія на честь українського народного поета Т. Шевченка.

Постать Т. Шевченка в добу Української революції 1917–1921 рр. виступала в ролі мученика, який віддав своє життя задля добробуту рідної землі. Він стає відправним пунктом для подальшого піднесення національної свідомості в Україні.

Особливо пробудженню гідності й патріотизму сприяли Шевченківські дні 1919–1920 рр. Зокрема, демонстрацією шани і поваги до Тараса стали уро-чистості, організовані у Кам'янці-Подільському за безпосередньої участі О. Пащенко 26 лютого 1919 р. (Адамський, 2012а). Цей день оголосили вихідним. Він був насичений різноманітними заходами: по церквах правилася служба Божа, відбулися мітинги, концерти за участі місцевого українського університету, чоловічої гімназії ім. Руданського, державної жіночої гімназії, вищих початкових шкіл міста, та інших різних установ. Отже, як бачимо, свято стало справжнім

проявом національної культури та ілюстрацією згуртованості українських сил, що, в свою чергу, мало якісно вплинути на збільшення прихильників української ідеї та державності загалом (Адамський, Крищук, Телячий, 2016: 165).

В наступний історичний період, пов'язаний із жорсткими реаліями Другої світової війни, О. Пащенко разом із колегами по роботі в Дубнівському товаристві Червоного Хреста демонструє приклад шанобливого ставлення до Кобзаря. Одне із останніх рішень правління після ліквідації інституції стосувалося спрямування залишків коштів на її рахунок. Колегіально вирішили призначити біля ста тисяч карбованців на спорудження пам'ятника Т. Шевченку в м. Дубно у наступні часи мирного життя (Адамський, 2014: 17).

Перебуваючи уже в будинку престарілих, Олімпіада Михайлівна пише низку статей, в яких аналізує різні аспекти творчості Кобзаря, створює п'єси з його життя з метою зняти по них навчальні фільми для середніх шкіл, врешті особисто відвідує Тарасову Могилу у Каневі.

Таким чином, попри наявний історіографічний масив літератури мусимо констатувати, що на сьогодні ми ще не маємо цілісного й системного дослідження про життєвий та громадсько-культурний шлях О. Пащенко. А тому дослідження її життєвого шляху та творчого доробку, значна частина якого тривалий час була закритою для вільного доступу й відповідно наукового аналізу, має мати продовження. Адже Олімпіада Михайлівна Пащенко прожила довге та насичене різними знаковими подіями життя. 10 вересня 1972 р. вона пішла з життя. У некролозі, написаному її сином Ю. Шулємінським, зазначено: «Все своє життя, як учителька та письменниця Олімпіада Пащенко боролась за права української мови та несла поміч ближнім. Вона існуватиме далі в своїх творах, з яких промінюватиме для наступних поколінь людську мужність та добро» (Адамський, 2012: 54).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамський В. Р. «Провіта» і проблема становлення вищої освіти на Поділлі в добу Центральної Ради. *Подільська «Провіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 44–53.
2. Адамський В. Р. Доля інтелектуальної спадщини О. М. Пащенко крізь призму листів В. Я. Кривицької. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: мат. IV міжнародної наук.-практ. конф.*, (м. Кам'янець-Подільський, 17–18 травня 2012 р.). Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори», 2016. С. 274–284.
3. Адамський В. Р. Життєпис Олімпіади Пащенко крізь призму власного інтелектуального доробку. *Пащенко О. М. Матеріали до життєпису* /упоряд., автор передм. В. Р. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. С. 5–63.
4. Адамський В. Р. Інтелекція Поділля і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Місто Хмельницький в контексті історії України: мат. III наук.-краснзавчої конф.* Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2011а. С. 234–242.
5. Адамський В. Р. Кам'янець-Подільський державний український університет в рецепції О. М. Пащенко середини 1930-х років. *Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури: мат. міжнародної наук.-практ. конф.* (м. Хмельницький, 17–18 березня 2011 р.). Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2011б. С. 88–93.

6. Адамський В. Р. Олімпіада Пащенко в громадському русі Поділля доби Української революції 1917–1920 рр. (на матеріалах «Земства»). *Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю: мат. всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Хмельницький, 1 березня 2012 р.). Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2012а. С. 57–65.
7. Адамський В. Р. Особовий фонд Олімпіади Пащенко в архівних зібраннях ЦДАМЛМ України. *Духовні витоки Поділля: педагоги в історії краю: мат. всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Хмельницький, 21 березня 2013 р.). Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2013. С. 362–368.
8. Адамський В. Р. Тарас Шевченко у житті та творчості Олімпіади Пащенко-Шульмінської. *Пащенко-Шульмінська О. М. Моя Шевченкіана* /упоряд., автор передм. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2014. С. 7–22.
9. Адамський В. Р., Кришук Б. С., Телячий Ю. В. *«Просвіти» Поділля в добу Директорії УНР (1918–1920): Дослідження. Документи. Матеріали.* Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2016. 428 с.
10. Завальнюк О. М. *Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.).* Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.
11. Завальнюк О. М. Олімпіада Пащенко – перша дослідниця історії Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Український історичний збірник.* 2002. Вип. 4. С. 300–308.
12. Завальнюк О. М. *Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917–1920 рр.).* Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 496 с.
13. Завальнюк О. М. *Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія.* Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
14. Лозовий В. Духовні батьки університету (До річниці Кам'янець-Подільського Українського університету. *Край Кам'янецький.* 1992. 22 жовтня. С. 3.
15. Лозовий В. С. Становлення та діяльність Подільської «Просвіти». *Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2001. С. 3–6.
16. Малюта О. *«Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.).* Київ: «Просвіта», 2008. 840 с.
17. Мацько В. Високоліття Подільської «Просвіти» (До 110-річчя з часу заснування «Просвіти» на Поділлі). *Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2016 рік: ювілейне видання: рекомендаційний бібліограф. довідн.* Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2015. С. 119–122. (120).
18. Мельник Е. Олімпіада Пащенко – просвітницька діячка Поділля. *Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє.* Київ: ПП Здоровило О. П., 2002. С. 310–315.
19. Оніщенко О. В. Жінки в Українській Центральній Раді. *Література та культура Полісся: Серія «Історичні науки». № 6: зб. наук. пр.* Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2016. Вип. 85. С. 81–90.
20. Петришина Л. Жінка в українському національно-визвольному русі (XIX – поч. XX ст.). *II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку».* (м. Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р.). Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог: Вид-во НаУОА, 2007. Т. 3. С. 219–225. С. 222.
21. Сохацька Є. Життєва доля Олімпіади Пащенко-Шульмінської (1879–1972 рр.): злети, забуття і повернення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Філологічні науки.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. Вип. 4. С. 210–218.
22. Сохацька Є. І. Олімпіада Пащенко про рідне слово в школі. []. *Музично-педагогічна і творча діяльність М. Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури.* Кам'янець-Подільський, 1997. С. 218 – 226.
23. Сохацька Є. *На варті українства: Статті з літературознавчого та культурологічного доробку.* Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. 380 с.
24. Сохацька Є. Олімпіада Пащенко – діячка «Просвіти» та організатор українського шкільництва на Кам'яничині (1917–1920 рр.). *Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.).* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», 1996. С. 85–95.
25. Черняк В. В. Олімпіада Пащенко – видатна уродженка Вінниччини. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження.* Вінниця, 2007. С. 195–199.
26. Черняк В. Діяльність Товариства Червоного Хреста в м. Дубні за спогадами О. Пащенко-Шульмінської. *Матеріали III Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції.* Житомир, 2010. С. 241–244.
27. Черняк В. Діяльність товариства Червоного Хреста у м. Дубно (1941–1943 рр.). *Воєнна історія України. Волинь та Полісся: зб. наук. пр.* Київ, 2013. С. 438–440.

REFERENCES

1. Adamskyi V. R. «Prosvita» i problema stanovlennia vyshchoi osvity na Podilli v dobu Tsentralnoi Rady. [«Prosvita» and the problem of formation of higher education in Podillia region in the days of the Central Council]. *Podilska «Prosvita»: istoriia i sohodennia: zb. nauk. pr.* Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka, 2011. S. 44–53. [in Ukrainian].
2. Adamskyi V. R. Dolia intelektualnoi spadshchyny O. M. Pashchenko kriz pryzmu lystiv V. Ya. Kryvytskoi. [The fate of O. M. Pashchenko's intellectual heritage through the prism of V. Ya. Kryvytska's letters]. *Kamianets-Podilskyi u konteksti ukrainsko-yevropeiskyykh zviyazkiv: mat. IV mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf.*, (m. Kamianets-Podilskyi, 17–18 travnia 2012 r.). Kamianets-Podilskyi: PP «Medobory», 2016. S. 274–284. [in Ukrainian].

3. Adamskyi V. R. Zhyttiepys Olimpiady Pashchenko kriz pryzmu vlasnoho intelektualnoho dorobku. [Biography of Olimpiada Pashchenko through the prism of the own intellectual achievements]. *Pashchenko O. M. Materialy do zhyttiepysu /uporiad.*, avtor peredm. V. R. Adamskyi. Khmelnytskyi: PP Melnyk A. A., 2012. S. 5–63. [in Ukrainian].
4. Adamskyi V. R. Intelihentsiia Podillia i zasnuvannia Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu. [The intelligentsia of Podillia region and the founding of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University]. *Misto Khmelnytskyi v konteksti istorii Ukrainy: mat. III nauk.-kraieznavchoi konf.* Khmelnytskyi: PP Melnyk A. A., 2011a. S. 234–242. [in Ukrainian].
5. Adamskyi V. R. Kamianets-Podilskyi derzhavnyi ukrainskyi universytet v retseptsii O. M. Pashchenko seredyny 1930-kh rokiv. [Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University in the reception of O.M. Pashchenko in the mid-1930-s]. *Podilska emihratsiia v konteksti yevropeiskoi ta svitovoi kultury: mat. mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf.* (m. Khmelnytskyi, 17–18 bereznia 2011 r.). Khmelnytskyi: PP Zakolodnyi M. I., 2011b. S. 88–93. [in Ukrainian].
6. Adamskyi V. R. Olimpiada Pashchenko v hromadskomu rusi Podillia doby Ukrainskoi revoliutsii 1917–1920 rr. (na materialakh «Zemstvo»). [Olimpiada Pashchenko in the social movement of Podillia region during the Ukrainian Revolution of 1917–1920 (based on the materials of Zemstvo)]. *Dukhovni vytoky Podillia: zhinky v istorii kraiu: mat. vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Khmelnytskyi, 1 bereznia 2012 r.). Khmelnytskyi: PP Zakolodnyi M. I., 2012a. S. 57–65. [in Ukrainian].
7. Adamskyi V. R. Osobovy fond Olimpiady Pashchenko v arkhivnykh zibranniakh TsDAMLM Ukrainy. [Personal fund of Olimpiada Pashchenko in the archival collections of the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine]. *Dukhovni vytoky Podillia: pedahohy v istorii kraiu: mat. vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Khmelnytskyi, 21 bereznia 2013 r.). Khmelnytskyi: PP Zakolodnyi M. I., 2013. S. 362–368. [in Ukrainian].
8. Adamskyi V. R. Taras Shevchenko u zhytti ta tvorchosti Olimpiady Pashchenko-Shulminskoi. [Taras Shevchenko in the life and work of Olimpiada Pashchenko-Shulminska]. *Pashchenko-Shulminska O. M. Moia Shevchenkiana /uporiad.*, avtor peredm. V. R. Adamskyi. Kamianets-Podilskyi: «Medobory-2006», 2014. S. 7–22. [in Ukrainian].
9. Adamskyi V. R., Kryshchuk B. S., Teliachyi Yu. V. «Prosvity» Podillia v dobu Dyrektorii UNR (1918–1920): Doslidzhennia. Dokumenty. Materialy. [«Prosvitas» of Podillia region in the days of the Directory of the Ukrainian People's Republic (1918–1920): Researches. Documents. Materials]. Khmelnytskyi: FOP Tsiupak A. A., 2016. 428 s. [in Ukrainian].
10. Zavalniuk O. M. *Istoriia Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu v imenakh (1918–1921 rr.)*. [History of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University in names (1918–1921)]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-NOVA, 2006. 632 s. [in Ukrainian].
11. Zavalniuk O. M. Olimpiada Pashchenko – persha doslidnytsia istorii Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu. [Olimpiada Pashchenko – the first researcher of the history of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University]. *Ukrainskyi istorychny zbirnyk*. 2002. Vyp. 4. S. 300–308. [in Ukrainian].
12. Zavalniuk O. M. *Ukrainska elita i tvorennia natsionalnoi universytetskoï osvity: fundatory y budivnychi (1917–1920 rr.)*. [Ukrainian elite and the creation of national university education: founders and builders (1917–1920)]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-NOVA, 2005. 496 s. [in Ukrainian].
13. Zavalniuk O. M. *Utvorennia i diialnist derzhavnykh ukrainskykh universytetiv (1917–1921 rr.): monohrafiia*. [Formation and activity of state Ukrainian universities (1917–1921): monograph]. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 2011. 644 s. [in Ukrainian].
14. Lozovy V. Dukhovni batky universytetu (Do richnytsi Kamianets-Podilskoho Ukrainskoho universytetu. [Spiritual parents of the university (To the anniversary of Kamianets-Podilskyi Ukrainian University)]. *Krai Kamianetskyi*. 1992. 22 zhovtnia. S. 3. [in Ukrainian].
15. Lozovy V. S. Stanovlennia ta diialnist Podilskoi «Prosvity». [Formation and activity of Podillia region «Prosvita»]. *Podilska «Prosvita»: istoriia i sohodennia: zb. nauk. pr.* Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2001. S. 3–6. [in Ukrainian].
16. Maliuta O. «Prosvity» i *Ukrainska Derzhavnist (druga polovyna KhKh – persha polovyna KhKh st.)*. [«Prosvitas» and Ukrainian Statehood (second half of the XIXth - first half of the XXth century)]. Kyiv: «Prosvita», 2008. 840 s. [in Ukrainian].
17. Matsko V. Vysokolittia Podilskoi «Prosvity» (Do 110-richchia z chasu zasnuvannia «Prosvity» na Podilli). [High birthday of Podillia region «Prosvita» (To the 110th anniversary of the founding of «Prosvita» in Podillia region)]. *Kalendar znamennykh i pamiatnykh dat Khmelnychchyny na 2016 rik: yuvileine vydannia: rekomendatsiinyi bibliohraf. dovidn.* Khmelnytskyi: PP Zakolodnyi M. I., 2015. S. 119–122. [in Ukrainian].
18. Melnyk E. Olimpiada Pashchenko – prosvitnytska diiachka Podillia. [Olimpiada Pashchenko – educator of Podillia region]. *Zhinka v nautsi ta osviti: mynule, suchasnist, maibutnie*. Kyiv: PP Zdorovylo O. P., 2002. S. 310–315. [in Ukrainian].
19. Onishchenko O. V. Zhinky v Ukrainskii Tsentralnii Radi. [Women in the Ukrainian Central Rada]. *Literatura ta kultura Polissia: Seriia «Istorychni nauky»*. № 6: *zb. nauk. pr.* Nizhyn: NDU imeni M. Hoholia, 2016. Vyp. 85. S. 81–90. [in Ukrainian].
20. Petryshyna L. Zhinka v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi (XIX – poch. XX st.). [A woman in the Ukrainian national liberation movement (XIX - early XX centuries)]. *II Mizhnarodnyi naukovyi konhres ukrainskykh istorykiv «Ukrainska istorychna nauka na suchasnomu etapi rozvytku»*. (m. Kamianets-Podilskyi, 17-18 veresnia 2003 r.). Kamianets-Podilskyi; Kyiv; Niu-York; Ostroh: Vyd-vo NaUOA, 2007. T. 3. S. 219–225. [in Ukrainian].
21. Sokhatska Ye. Zhyttieva dolia Olimpiady Pashchenko-Shulminskoi (1879–1972 rr.): zlety, zabuttia i povernennia. [Life destiny of Olimpiada Pashchenko-Shulminska (1879–1972): ups and downs, oblivion and return]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu: Filolohichni nauky*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet, 2000. Vyp. 4. S. 210–218. [in Ukrainian].

22. Sokhatska Ye. I. Olimpiada Pashchenko pro ridne slovo v shkoli. [Olimpiada Pashchenko about the native language at school]. *Muzychno-pedahohichna i tvorcha diialnist M. Leontovycha v konteksti vidrozhennia natsionalnoi osvity ta kultury*. Kamianets-Podilskyi, 1997. S. 218–226. [in Ukrainian].
23. Sokhatska Ye. *Na varti ukrainstva: Stati z literaturoznavchoho ta kulturolohichnoho dorobku. [On the guard of Ukrainians: Articles on literary and cultural achievements]*. Kamianets-Podilskyi: Oiium, 2004. 380 s. [in Ukrainian].
24. Sokhatska Ye. Olimpiada Pashchenko – diiachka «Prosvity» ta orhanizator ukrainskoho shkilnytstva na Kamianechchyni (1917–1920 rr.). [Olimpiada Pashchenko – activist of «Prosvita» and organizer of Ukrainian schooling in Kamianets region (1917–1920)]. *Prosvitnytskyi rukh na Podilli (1906–1923 rr.)*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilske miske tovarystvo «Prosvita», 1996. S. 85–95. [in Ukrainian].
25. Cherniak V. V. Olimpiada Pashchenko – vydatna urodzhenka Vinnychchyny. [Olimpiada Pashchenko – outstanding native of Vinnytsia region]. *Vinnychchyna: mynule ta sohodennia. Kraieznavchi doslidzhennia*. Vinnytsia, 2007. S. 195 – 199. [in Ukrainian].
26. Cherniak V. Diialnist Tovarystva Chervonoho Khresta v m. Dubni za spohadamy O. Pashchenko-Shulminskoi. [Activities of the Red Cross Society in the town of Dubno according to the memoirs of O. Pashchenko-Shulminska]. *Materialy III Volynskoi Mizhnarodnoi istoriko-kraieznavchoi konferentsii*. Zhytomyr, 2010. S. 241–244. [in Ukrainian].
27. Cherniak V. Diialnist tovarystva Chervonoho Khresta u m. Dubno (1941–1943 rr.). [Activities of the Red Cross Society in Dubno (1941–1943)]. *Voienna istoriia Ukrainy. Volyn ta Polissia: zb. nauk. pr.* Kyiv, 2013. S. 438–440. [in Ukrainian].